

УДК 343.98

М. Г. Щербаковський, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПРОЦЕСУАЛЬНА СУТНІСТЬ ОБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИХ КОЛЕКЦІЙ

Розглянуто природу об'єктів інформаційно-довідкових колекцій – натурних зразків та інформаційних даних. Показано відмінність натурних об'єктів від речових доказів і зразків для експертного дослідження. Доведено, що натурні зразки інформаційно-довідкових колекцій є непроцесуальними, допоміжними об'єктами судових експертиз, а інформаційні дані – складовою спеціальних знань експерта про властивості об'єктів експертизи, методи й методики їх дослідження.

Ефективність розкриття, розслідування й попередження злочинів багато в чому залежить від інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів, у тому числі експертних установ. Інформаційно-довідкові колекції, які входять до системи криміналістичних обліків, є найважливішим хранителем і джерелом надходження фактичних даних. Формування та використання інформаційно-довідкових колекцій – один із напрямків діяльності експертної служби МВС України. Згідно з п. 1.6.2 Інструкції МВС України об'єкти, розміщені в інформаційно-довідкових колекціях, використовуються у двох формах: 1) процесуальній – у розкритті й розслідуванні злочинів під час проведення судових експертиз; 2) непроцесуальній – для створення науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, підготування орієнтовної інформації, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм¹. Такі самі колекції плідно використовуються в діяльності державних судово-експертних установ Міністерства юстиції України й Міністерства охорони здоров'я України.

Проблемам формування, ведення та використання інформаційно-довідкових колекцій присвячено роботи Р. С. Белкіна, О. О. Белякова, О. О. Белова, В. В. Бірюкова, О. Ф. Волинського, Г. Л. Грановського, І. М. Євсюгіна, О. В. Пахомова, О. В. Полещук, Е. О. Разумова, М. В. Салтєвського, О. Р. Россинської, Р. А. Усманова та ін. Однак правовий статус об'єктів інформаційно-довідкових колекцій, що використовуються при експертних дослідженнях, не аналізувався. Тому метою статті є визначення процесуального статусу об'єктів інформаційно-довідкових колекцій, нормативного регулювання їх використання та доказового значення при експертному дослідженні.

Перш за все слід зазначити, що за природою об'єкти інформаційно-довідкових колекцій поділяються на два види: натурні зразки та інформаційні

¹ Див.: Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України від 10 верес. 2009 р. № 390 // Офіц. вісн. України. — 2009. — № 82. — Ст. 2794.

дані, що містяться на паперових, магнітних носіях, у вигляді фотографій, рисунків, схем, відеозаписів, фотографій¹. У теорії й на практиці постає питання щодо допустимості використання в процесі проведення експертного дослідження наявних у експерта об'єктів і відомостей з інформаційно-довідкових колекцій. О. Р. Россинська зазначає, що висновки експерта повинні ґрунтуватися тільки на дослідженні речових доказів, протоколах та інших матеріалах кримінальної справи, які йому надано слідчим (судом)². Ці вимоги підкреслюються й у нормативних актах. Так, за п. 2.3.2 Інструкції Міністерства юстиції України експерту забороняється самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню³. Аналогічна вимога міститься в п. 5.2.2.3 Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України – експерту забороняється використовувати для обґрунтування висновків відомості або матеріали, отримані з непроцесуальних джерел; самостійно збирати додаткові матеріали, необхідні для проведення експертного дослідження⁴. Таким чином, використання експертом об'єктів з інформаційно-довідкових колекцій формально перебуває поза встановлених нормативами норм. Додержання відзначеної нормативної вимоги може поставити під сумнів достовірність експертних досліджень, можливість одержання доказової інформації й допустимість висновку експерта як доказу. Разом з тим, наприклад, важко уявити проведення судово-балістичної експертизи без використання натурних колекційних зразків вогнепальної зброї, боєприпасів, довідкових даних про сліди вогнепальної зброї на кулях і гільзах; при технічному дослідженні документів важливо мати зразки справжніх документів; дослідження наркотиків вимагає використання еталонних зразків наркотичних засобів і т. д. Фактично в кожному виді експертизи тією чи іншою мірою використовуються об'єкти інформаційно-довідкових колекцій, без яких не може бути вирішено багато питань, що ставляться перед експертом.

Чинне законодавство й відомчі інструкції побічно визначають можливість використання експертом при проведенні експертних досліджень інформаційно-довідкових колекцій. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» експерт зобов'язаний провести повне дослідження й дати

¹ Див.: Пахомов А. В. Коллекции в правоохранительных органах России : учеб. пособие / А. В. Пахомов. — М. : Юрлитинформ, 2001. — С. 29.

² Див.: Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. — М. : Норма, 2005. — С. 78.

³ Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 46. — Ст. 172 (із змінами згідно з наказами МЮ України від 30 груд. 2004 р. № 144/5; від 10 черв. 2005 р. № 59/5; від 29 груд. 2006 р. № 126/5; від 15 лип. 2008 р. № 1198/5; від 1 черв. 2009 р. № 965/5).

⁴ Див.: Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30 серп. 1999 р. № 682 (із змінами згідно з наказами МВС України від 20 груд. 2000 р. № 900; від 10 груд. 2007 р. № 465) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.test.ua-ru.net/diss/liter/33530.html>.

обґрунтований і об'єктивний письмовий висновок¹; за ч. 1 ст. 77 КПК України експерт зобов'язаний дати правильний висновок на поставлені питання; відповідно до п. 5.2.2.1 Настанови МВС України – застосувати рекомендовані техніко-криміналістичні засоби та експертно-криміналістичні методи для правильного й науково обґрунтованого вирішення поставлених перед ним питань; згідно з п. 2.1.2 Інструкції Міністерства юстиції України – провести повне дослідження, дати обґрунтований і об'єктивний висновок. У п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. підкреслюється: судам слід мати на увазі, що визначення способу проведення експертизи є компетенцією експерта². Таким чином, процесуальним обов'язком експерта є застосування таких засобів і методів дослідження, котрі забезпечують як повноту, так і об'єктивність, правильність, обґрунтованість висновків.

Отже, у чинній нормативній базі відносно використання інформаційно-довідкових колекцій є формальна суперечність: з одного боку, експерт зобов'язаний застосовувати засоби й методи для повного дослідження об'єктів, а з другого, – йому забороняється використовувати об'єкти з колекцій, отримані непроцесуальним шляхом. У зв'язку з викладеним розглянемо процесуальне становище й гносеологічну сутність натурних зразків та інформації як об'єктів довідково-інформаційних колекцій. Спочатку треба зіставити колекційні натурні зразки з речовими доказами (ст. 78 КПК України) і зразками для експертного дослідження (ст. 199 КПК України).

У літературі беззаперечним є положення, згідно з яким основною ознакою будь-якого речового доказу є його безпосередній зв'язок з подією злочину, речовий доказ формується внаслідок фізичних змін обстановки, викликаних цією подією³. Гносеологічна сутність речового доказу полягає в тому, що він допомагає безпосередньо встановити подію пригоди, є носієм інформації про фактичні обставини справи. Колекційні об'єкти не мають причинного зв'язку зі злочином, що розслідується. Ще однією істотною ознакою речових доказів є їхня незамінність. Це не притаманне натурним об'єктам, що складають колекції, які можуть доповнюватися, змінюватися, знищуватися. Крім того, речові докази формуються процесуальним шляхом, чого не можна сказати відносно колекційних об'єктів.

Щодо процесуальної природи зразків для експертного дослідження в юридичній літературі судження вчених неоднозначні. Ми солідарні з тими

¹ Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232 (із змінами згідно із законами України від 3 квіт. 2003 р. № 662-ІV // Там само. — 2003. — № 27. — Ст. 209; від 9 верес. 2004 р. № 1992-ІV // Там само. — 2005. — № 1. — Ст. 4; від 20 груд. 2005 р. № 3235-ІV // Там само. — 2006. — № 9–11. — Ст. 96; від 19 груд. 2006 р. № 489-V // Там само. — 2007. — № 7-8. — Ст. 66).

² Див.: Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 1997 р. № 8 (із змінами згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 трав. 1998 р. № 15).

³ Див.: *Грошевий Ю. М.* Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. — К. : КНТ, 2006. — С. 211.

авторами, які відзначають їх похідний, допоміжний характер¹. Дійсно, надані слідчим експерту зразки для порівняльного дослідження, як і речові докази, є засобами встановлення події злочину, але ґносеологічна природа їх інша: на відміну від речових доказів вони не пов'язані з розслідуваною подією, можуть існувати до (вільні зразки) або бути отримані після (експериментальні зразки) учинення злочину. Крім того, зразки для експертного дослідження, на відміну від речових доказів, можна замінити. У разі необхідності вони також можуть бути доповнені за клопотанням експерта (ст. 77 КПК України). Однак це не означає, що вони взагалі аж ніяк не співвідносяться зі злочином. Зразки для експертного дослідження формуються під впливом тієї самої особи або об'єкта, що й речовий доказ, можуть бути пов'язані зі злочином через спільне з речовими доказами джерело походження. Зразки для експертного дослідження пов'язані з подією злочину «опосередковано, через іншу, аналогічну їй подію»². Установлення експертом того факту, що зразки для експертного дослідження походять від того самого об'єкта, що й речовий доказ, дозволяє слідству довести факт походження останнього від певного об'єкта (наприклад, факт походження виявленого на місці події сліду від конкретного взуття). Зразки для експертного дослідження формуються в спосіб, аналогічний способу формування речового доказу. Процес утворення таких зразків копіює, відтворює процес утворення речового доказу. Це надає можливість, вивчивши механізм формування зразків, визначити механізм утворення речового доказу. Отже, відзначена обставина свідчить про тісний зв'язок речових доказів і зразків для експертного дослідження. ґносеологічна сутність зразків для експертного дослідження полягає в тому, що вони можуть бути носіями інформації про джерело, що викликало формування речового доказу в механізмі утворення останнього. Нарешті, на противагу колекційним об'єктам зразки для експертного дослідження отримують проведенням слідчих дій.

Натурні зразки інформаційно-довідкових колекцій ні безпосередньо, ні опосередковано не пов'язані з подією злочину. Вони формуються не в результаті процесів, що зумовили виникнення речового доказу або зразків для експертного дослідження, а накопичуються протягом тривалого часу з урахуванням потреб, що виникають у процесі розслідування й розгляду кримінальних справ. Створенню таких колекцій передують узагальнення досвіду судово-слідчої та експертної практики та теоретичне його осмислення. Формування колекцій вимагає цілеспрямованої наукової й організаційної роботи:

¹ Див.: *Белкин П. С.* Криминалистическая энциклопедия / П. С. Белкин. — М. : Мегатрон XXI, 2000. — С. 137; *Варфоломеева Т. В.* К понятию производных вещественных доказательств // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1970. — Вып. 7. — С. 135–140; *Орлов Ю. К.* Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве / Ю. К. Орлов. — М. : Ин-т повыш. квалиф. РФЦСЭ, 2005. — С. 30; *Щербаковский М. Г.* Классификация натуральных коллекций информационно-справочных учетов, используемых при проведении экспертных исследований / М. Г. Щербаковский, А. Э. Разумова // Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ. — 2007. — № 2. — Ч. 3. — С. 28–33.

² Див.: *Орлов Ю. К.* ґносеологіческая сущность и процессуальная форма образцов для сравнительного исследования / Ю. К. Орлов // Труды ВНИИСЭ. — 1973. — Вып. 5. — С. 181.

з'ясування потреб експертів у колекціях; визначення призначення колекції (експертних підзавдань, які повинні вирішуватися з її допомогою); установалення безлічі об'єктів, з яких повинна провадитися вибірка потрібних зразків; визначення й класифікації властивостей об'єктів, які мають бути відображені в колекції; визначення обсягу колекції; розроблення її структури: вироблення методики пошуку та системи кодування зразків і, нарешті, збирання й розміщення зразків та ін.¹ До включення натурних зразків у колекції кожен екземпляр заздалегідь досліджується експертами: виділяються ті властивості й ознаки предметів, відомості про які важливі для вирішення ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних експертних завдань. Для більш глибокого пізнання властивостей використовуються дані з різних джерел (наукової та спеціальної літератури, стандартів, довідників тощо). Ця інформація аналізується й узагальнюється, тобто проходить попереднє аналітико-синтетичне перероблення. Особливістю колекційних натурних зразків є також те, що вони «відображають свої власні ознаки», тоді як зразки для порівняльного дослідження «відображають фіксовані ознаки іншого об'єкта»². Таким чином, оскільки колекційні натурні об'єкти формуються не під впливом змін у середовищі, викликаних подією злочину, а створюються за межами кримінального процесу, то вони мають непроцесуальний характер. Зразки зберігаються в інформаційно-довідкових колекціях експертних установ і використовуються в міру потреби для вирішення експертних та інших завдань. Отже, за своєю процесуальною природою зразки з колекцій не відповідають ні речовим доказам, ні зразкам для експертного дослідження.

Однією з цілей використання натурних об'єктів з колекцій є встановлення якісних або кількісних властивостей речових доказів, віднесення їх до певних груп (родів) предметів. Це здійснюється шляхом порівняння речового доказу зі зразками з колекцій, у результаті чого визначаються збіги й розходження їх родових ознак. Оцінювання цих збігів або розходжень дозволяє визначити, що досліджуваний речовий доказ належить (або не належить) до групи (роду, класу) відповідних предметів з колекції, що він виник унаслідок певного механізму слідоутворення та ін. Таким чином, не зв'язані безпосередньо з подією злочину зразки з колекцій є засобами одержання інформації про подію, що сталася³.

Виходячи з викладеного, видається можливим визначити місце об'єктів інформаційно-довідкових колекцій у процесі доказування. В експертному дослідженні натурні зразки з колекцій відіграють роль еталонів, наділених

¹ Див.: Шведова Н. Н. Процессуальные аспекты использования справочно-вспомогательных фондов в судебной экспертизе / Н. Н. Шведова, А. В. Пахомов // Криминалистика. XXI век : матер. науч.-практ. конф. : в 2 т. — М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2001. — Т. 2. — С. 200.

² Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Р. С. Белкин. — М. : Госюриздат, 1964. — С. 167–168.

³ Див.: Горбачев И. В. Теоретические и организационно-технические вопросы информационного обеспечения судебно-баллистических экспертиз : дис. ... кан. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И. В. Горбачев. — М., 1987. — С. 39; Исютин-Федотков Д. В. Образцы для сравнительного исследования // Криминалистический словарь-справочник / Д. В. Исютин-Федотков. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 238; Криминалистика : учебник / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Росинская]. — М. : НОРМА, 2001. — С. 669–670.

властивостями, якими володіють (або не володіють) речові докази, а також слугують для визначення відповідності властивостей речових доказів певним стандартам. Правий Ю. К. Орлов, стверджуючи, що зразки з колекцій «у процесі доказування відіграють роль інструментів, обладнання, застосовуваних при дослідженні»¹. Вони дозволяють установлювати властивості не одного конкретного речового доказу, а групи схожих речей, предметів і виробів. Гносеологічне призначення натурних предметів з інформаційно-довідкових колекцій полягає в тому, що вони містять відомості про властивості об'єктів експертного дослідження. Такі самі відомості є, наприклад, у довідниках, проспектах, стандартах і под., але натурні зразки з колекцій дозволяють експертам безпосередньо досліджувати й спостерігати їх об'єкти. Отже, можна стверджувати, що натурні зразки інформаційно-довідкових колекцій є непроцесуальними, допоміжними об'єктами судових експертиз.

Іншою складовою інформаційно-довідкових колекцій, як уже зазначалося, є інформаційні дані, що містяться в них у вигляді каталогів, таблиць, у тому числі в засобах комп'ютерної техніки. Ця інформація є, на нашу думку, складовою спеціальних знань експерта про властивості об'єктів експертизи, методи й методики їх дослідження. Наприклад, сліди каналу ствола можуть бути описані, сфотографовані, зарисовані, аби нагадати експерту про властивості певної моделі вогнепальної зброї, які він не в змозі втримати в пам'яті. Експерт має право користуватися інформацією з джерел її зберігання, коли йому бракує даних, що складають власні знання. Він може збагачувати свої знання відомостями, почерпнутими з будь-яких джерел. Наукова інформація може міститися в підручниках, посібниках, статтях, зберігатися в комп'ютері або інформаційно-довідкових колекціях, але від цього її природа й процесуальне становище не змінюються – вона належить до спеціальних знань експерта².

Діяльність експерта при проведенні експертного дослідження з використанням інформаційно-довідкових колекцій здійснюється відповідно до загальноприйнятих правил. Він є основним суб'єктом дослідження, самостійно діє на всіх його етапах, для дослідження поданих об'єктів обирає методику й реалізує її в ході експертизи, установлює властивості об'єктів під час роздільного та порівняльного досліджень, перевіряє правильність отриманих даних, формулює висновок на основі внутрішнього переконання. Для проведення досліджень експерт використовує одержані з різних джерел, у тому числі з інформаційно-довідкових колекцій, відомості.

Ми згодні з висловленою в літературі пропозицією, за якою процедура й результати використання інформаційно-довідкових колекцій мають бути відображені у висновку експерта³. Відповідно до ст. 200 КПК України, а також відомчих нормативів експерт у висновку повинен указати використані при дослідженні матеріали. Перелік даних включає об'єкти та зразки, що підлягають

¹ Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. — С. 32.

² Див.: Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1980. — Вып. 21. — С. 40.

³ Див.: Старушкевич А. В. Колекції довідково-допоміжних об'єктів: стадії та мета формування / А. В. Старушкевич, Є. Ю. Свобода // Право і суспільство. — 2008. — № 4. — С. 118.

дослідженню, нормативні акти й літературу, які використовуються експертом при вирішенні питань, та інші відомості. Видається, що у відомчих нормах повинна бути передбачена обов'язкова вимога про необхідність зазначення у вступі висновку експерта про використані при експертному дослідженні натурні об'єкти й (або) інформацію з інформаційно-довідкових колекцій, які знаходяться в експертній установі. Обов'язковою умовою відображення у висновку експерта даних про використання інформаційно-довідкових матеріалів, отриманих непроцесуальним шляхом, є вказівка джерела надходження об'єктів. Така процедура слугуватиме однією з гарантій об'єктивності та достовірності експертного висновку як джерела доказів. Достовірність використовуваних натурних зразків та інформації забезпечується також відповідальністю експерта за ст. 384 КК України згідно зі ст. 77 КПК України. На наш погляд, у зв'язку з можливою перевіркою слідчим, судом порядку проведення дослідження необхідно додержуватись офіційного порядку отримання інформації й натурних зразків. Тому в експертних установах повинні зберігатися супровідні листи, сертифікати якості та інші документи, що підтверджують офіційний порядок одержання об'єктів. Насамперед це стосується натурних зразків, які використовуються як еталони матеріалів, речовин, виробів.

З метою правового врегулювання використання інформаційно-довідкових колекцій при проведенні експертних досліджень уважаємо за необхідне доповнити ч. 3 ст. 77 КПК України правом експерта «використовувати при експертному дослідженні інформаційно-довідкові колекції». Аналогічне доповнення треба внести до п. 5.2.2.2 Настанови МВС України та п. 2.2. Інструкції Міністерства юстиції України.

ПРОЦЕСУАЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ ОБЪЕКТОВ ИНФОРМАЦИОННО-СПРАВОЧНЫХ КОЛЛЕКЦИЙ

М. Г. Щербаковский

Рассмотрена природа объектов информационно-справочных коллекций – натуральных образцов и информационных данных. Показано отличие натуральных объектов от вещественных доказательств и образцов для экспертного исследования. Доказано, что натурные образцы информационно-справочных коллекций являются непроцесуальными, вспомогательными объектами судебных экспертиз, а информационные данные – составляющей специальных знаний эксперта о свойствах объектов экспертизы, методах и методиках их исследования.

PROCEDURAL ESSENCE OF INFORMATION AND REFERENCE COLLECTIONS ITEMS

M. G. Shcherbakovsky

The article deals with the nature of information and reference collections items – natural samples and information data. It illustrates the difference between natural samples as well as material evidence and samples for expert examination. The article proves that natural samples of information and reference collections are not procedural, but auxiliary items of forensic examinations whereas information data are the elements of an expert's knowledge on the properties of the items being examined, examination methods and techniques.